

DETVAN, Andrej Sládkovič

Stojí vysoká, divá Poľana,
mat stará ohromných stínov,
pod ňou dedina Detvou volaná,
mat bujná vysokých synov:
či tých Šarvancov Detvy ozrutných
Poľana na tých prsiach mohutných
nenosí a nenadája?
Alebo aspoň na tie výšiny
nehľadí dcéra tejto rodiny,
keď má porodiť šuhaja? –

Ako by Detva obrov nemala! –
Mat' zrodila v poli syna,
trávovú plachtu porozvíjať,
z buka na buk ju pripína;
prvý raz oči šuhaj roztvorí,
čo vidí? – výsost Poľany hory
a opachy nezvratných skál!
a spustí zraky prvé v doliny,
čo vidí? – hory zázračnej stíny
a prekrásnu slovenskú diaľ.

Mat' žne; a kto to diela čičíka?
Šum listia storočných dubov;
a k akej piesni chlapča privyka?
Vietor duje horou hrubou;
a pekná piesň sumnej materi
mládusku duše len s krasom nenechá,
aby celkom syn nezdrev.

DETVA

Monografia mesta

Detva monografia mesta

DETVA

DETVA. Monografia mesta

Jináž

Kolektívnu monografiu zostavila: PhDr. Anna Ostrihoňová

Zostavovatelia časti: PaedDr. Renata Babicová; PhDr. Mária Ďurková; Prof. Ing. Milan Križo, DrSc.; PhDr. Anna Ostrihoňová; Doc. Ing. Peter Urban, PhD.

Koordináčna spolupráca: Ing. Margita Gajdošová

©Autorský kolektív: PaedDr. Renata Babicová; RNDr. Juraj Bódi; Ing. Július Burkovský; Ing. Viktor Dubec; PhDr. Mária Ďurková; Prof. PhDr. Oskár Elschek, DrSc.; PhDr. Alena Elscheková, CSc.; PhDr. Anna Falisová, Csc.; Mgr. Tatiana Figurová; Prof. PhDr. Karol Fremal, Csc.; Mgr. Ján Golian, PhD.; Juraj Janto, PhD.; Mgr. Martina Kočík; Prof. Ing. Milan Križo, DrSc.; Doc. Mgr. Jaromír Krško, PhD.; Mgr. Art. Ján Michálik; Mgr. Lubica Milanová; Mgr. Elena Mühlbergerová; PhDr. Anna Ostrihoňová; Mgr. Jozef Pavlov; PhDr. Martin Priečko, PhD.; Ing., Bc. Mária Rošková; Ing. Dušan Slávik; PhDr. Marek Syrný, PhD.; PhDr. Peter Šalkovský, DrSc.; Prof. Ing. arch. Michal Šarafín, DrSc.; Mgr. Želmlíra Šípková; Ing. Ondrej Šmál; PhDr. Oto Tomeček, PhD.; Doc. Ing. Peter Urban, PhD.; Mgr. Miriam Viršínská PhD.; PhDr. Ján Žilák, CSc.

Autori fotografií: Maroš Bauer, Vratko Boleslavský, Vladimír Bečák, Tomáš Belko, Peter Berčík, Anna Cibiková, Karol Demuth, Karel Dvořák, Jozef Fašanga, Zdenko Figura, M. Galad, Anna Golianová, Stanislav Havrančík, Eva Chlebová, Peter Jančura, Zuzana Juhaniaková, Ján Lassovszký, Vladimír Laššák, Vladimír Linder, František Krátky, Anton Krištín, Milan Križo, Vojtech Majlíng, Emanuel Málek, Ján Matula, Jozef Melich, Martina Melicherčíková, Katarína Melichová, Ondrej Mihál, Elena Mühlbergerová, Lubomír Ostrihoň, Anna Ostrihoňová, Noemí Beljak Pažinová, Karol Plicka, Irena Polívková, Sergej Protopopov, Martin Smolek, Pavol Socháň, Peter Stašák, Tibor Szabó, Peter Šalkovský, Lubomír Šurina, Peter Turčan, Peter Urban, Vladimír Vician, Pavel Vnučko, Matúš Výboštok

Autori kresieb a schém: Anton Djuračka, Jan Koula, Justus Von Nyport, Karel Vítězslav Mašek, Peter Šalkovský, Michal Šimkovic, Oto Tomeček

Fotografie z archívov a zbierkových fondov organizácií: Podpolianske múzeum v Detve, Fotoklub Detva, Kultúrne centrum A. Sládkoviča v Detve, Mestský úrad v Detve, Klub športovej gymnastiky Detva; Agrosev, spol. s r.o., Detva; PPS Group, a. s., Detva; TIK Detva; Múzeum SNP Banská Bystrica, Lesy SR, štátne podnik – Lesnícke a drevárske múzeum vo Zvolene, Slovenská národná galéria Bratislava – Web umenia, Literárny archív Slovenskej národnej knižnice v Martine, Slovenské národné múzeum v Martine; Štátny archív Banská Bystrica; Štátny archív Banská Bystrica, pobočka Zvolen; Múzeum školstva a pedagogiky, Bratislava; Tlačová agentúra Slovenskej republiky.

Fotografie zo súkromných fotoarchívov občanov: Juraja Bódiho, Márie Chebeňovej, rod. Čilíkovej; Paulíny Gibálovej; Márie Golianovej, rod. Fekiačovej; Lukáša Jágorského; Jána Kráľa; Imricha Ostrihoňa ml.; Mikuláša Purdeka a Márie Purdekovej; rod. Krnáčovej; Eleny Stehlíkovej; Dagmar Stierankovej; rodiny Domovej; rodiny Ruženky Egyedovej; rodiny Krnáčovej; rodiny Lassovszkej; rodiny Thurzovej; rodiny Vagáčovej.

Odborní recenzenti: Príroda: Ing. Vladimíra Fabriciusová, PhD.
Historia a súčasnosť: PhDr. Pavol Maliniak, PhD. (1. – 4. kapitola)

PhDr. Lubica Kázmerová, CSc. (5. – 14. kapitola)
Tradičná kultúra a jej premeny: Doc. PhDr. Jolana Darulová, CSc. (15. – 18. kapitola, 19. 4. podkapitola)
PhDr. Katarína Koštialová, PhD. (19. kapitola)

Jazykové korektúry: PhDr. Lubica Geletová

Preklad resumé: Mgr. Lucia Nótová

Grafická a tlačová príprava: Ludmila Ščevlíková – LumaTex

Grafický dizajn: Mgr. Eva Smoleková, Maroš Bauer

Návrh obálky: Mgr. Eva Smoleková

Vydalo: © mesto Detva

Rok vydania: 2018

ISBN 978-80-9730011-2-5

Detva monografia mesta

DETVA

Monografia mesta

Anna Ostrihoňová a kol.

Mesto Detva

Obec

DETVA

OBSAH

PREDSTAVITEĽSKÝ LIST	5
PREDSLOV	5
<i>Primátor mesta</i>	
ÚVOD	6
<i>Zostavovateľky</i>	

PRÍRODA

Milan Križo a Peter Urban – zostavovatelia kapitol

PRÍRODNÉ POMERY	14
Poloha, geografická charakteristika katastrálneho územia Detva	14
<i>Milan Križo</i>	
Geomorfologické a geologicke pomery	15
<i>Milan Križo</i>	
Reliéf	20
<i>Milan Križo</i>	
Nerastné suroviny	20
<i>Milan Križo</i>	
Pôdne pomery	21
<i>Milan Križo</i>	
Hydrologické pomery a podnebie	23
<i>Milan Križo</i>	
Rastlínstvo	24
<i>Milan Križo</i>	
Živočíšstvo	32
<i>Peter Urban</i>	
Chránené územia	37
<i>Milan Križo</i>	

HISTÓRIA A SÚČASNOSŤ

Renata Babicová a Mária Ďurková – zostavovatelky kapitol

PRAVEKÉ A VČASNOHISTORICKÉ OSÍDLENIE DETVY A OKOLIA	42
<i>Peter Šalkovský</i>	
PODPOLANIE V STREDOVEKU	52
<i>Mária Ďurková</i>	
NAJSTARŠIE DEJINY DETVY DO KONCA 18. STOROČIA	60
<i>Mária Ďurková</i>	
DETVA V ROKOCH 1800 – 1918	74
<i>Miriam Viršinská</i>	
DETVA V MEDZIVOJNOVOM OBDOBÍ	84
<i>Tatiana Fišarová</i>	

Detva monografia mesta

DETVA V ROKOCH 1939 – 1945	98
<i>Karol Fremal</i>	
NAJNOVŠIE DEJINY A SÚČASNOSŤ	105
Dejiny Detvy do roku 1989	105
<i>Marek Syrný</i>	
Detva v súčasnosti	114
<i>Jozef Pavlov</i>	
SÍDLO A JEHO MIESTNE ČASTI	122
Formovanie sídelnej štruktúry na území chotára Detvy	122
<i>Oto Tomeček</i>	
Chotárne názvy	130
<i>Jaromír Krško</i>	
ARCHITEKTÚRA A URBANIZMUS	133
<i>Anna Ostrňoňová, Michal Šarafín</i>	
HOSPODÁRSTVO	149
Spracovanie dreva	149
<i>Mária Rošková</i>	
Lesníctvo v okolí Detvy do roku 1918	152
<i>Július Burkovský, Dušan Slávik</i>	
Lesníctvo na Podpoľaní v rokoch 1918 – 1989	156
<i>Lubica Milanová</i>	
Tradičné formy poľnohospodárskej (predkolektivizačnej) výroby v Detve	160
<i>Martin Priečko</i>	
Poľnohospodárstvo v premenách	165
<i>Ondrej Šmäl, Mária Ďurková</i>	
Ovčiarstvo a vznik prvej bryndziarne v Detve	168
<i>Juraj Janto</i>	
Sklárne na Podpoľaní	174
<i>Ján Žilák</i>	
Podpolianske strojárne a ich vplyv na rozvoj Detvy	181
<i>Viktor Dubec</i>	
OBYVATELSTVO	186
<i>Ján Golian</i>	
NÁBOŽENSKÝ ŽIVOT	192
<i>Ján Golian</i>	
ŠKOLSTVO, ŠPORT, ZDRAVOTNÍCTVO	197
Školstvo	197
<i>Martina Kočí</i>	
Šport	203
<i>Juraj Bódi</i>	
Zdravotníctvo v Detve v rokoch 1918 – 1989	208
<i>Anna Falisová</i>	
KULTÚRA	212
Kultúrny život v Detve	212
<i>Anna Ostrňoňová</i>	
Významné rody, rodáci, osobnosti Detvy	223
<i>Renata Babicová, Elena Mühlbergerová</i>	

DETVA

TRADIČNÁ KULTÚRA A JEJ PREMENY

Anna Ostrihoňová – zostavovateľka kapitol

TRADIČNÁ STRAVA	234
<i>Anna Ostrihoňová</i>	
UMENIE MIESTNYCH MAJSTROV – LUDOVÁ VÝROBA A REMESLÁ	242
<i>Želmíra Šípková</i>	
TRADIČNÝ ODEV	249
<i>Anna Ostrihoňová</i>	
KALENDÁRNE OBYČAJE A OBYČAJE ŽIVOTNÉHO CYKLU	267
<i>Kalendárne obyčaje</i>	267
<i>Anna Ostrihoňová</i>	
<i>Obyčaje životného cyklu</i>	277
<i>Anna Ostrihoňová</i>	
FOLKLÓR A NÁRECIE DETVY	288
<i>Hudobné nástroje a nástrojová hudba</i>	288
<i>Oskár Elschek</i>	
<i>Ludové piesne</i>	296
<i>Alica Elscheková</i>	
<i>Ludový tanec</i>	302
<i>Ján Michálik</i>	
<i>Nárečie Detvy</i>	308
<i>Jaromír Krško</i>	
<i>Folklórne slávnosti pod Poľanou v Detve</i>	312
<i>Anna Ostrihoňová</i>	
RESUMÉ	324
ZOZNAM POUŽITEJ ODBORNEJ LITERATÚRY, ARCHÍVOV, PRAMENNÝCH EDÍCIÍ A INTERNETOVÝCH ZDROJOV	330
POĎAKOVANIE	343

Chotárne názvy Detvy

Jaromír Krško

Prirodzenou vlastnosťou človeka je orientovať sa v priestore, v ktorom žije, v ktorom sa pohybuje a v ktorom získava základné prostriedky na svoje prežitie. V minulosti bol človek ešte viac späť s prírodou ako dnes. Získavanie ornej pôdy, tažba dreva, výroba drevného uhlia, získavanie pasienkov atď., to boli činnosti, ktoré motivovali pomenovanie mnohých terénnych objektov nielen v dávnej minulosti, ale aj v súčasnosti. Viaceré staršie názvy však postupne stratili svoju pôvodnú motiváciu a pôvodný význam motívujúceho slova stratil svoj význam (desémantizovali sa). Dnes sa môžeme len domnievať, čo bolo impulzom (motívom) niektorých pomenovaní. Preto niektoré názvy, ktoré sme získali výpisom z historických i súčasných máp, z monografie Karola Antona Medveckého¹ a z prepisov nahrávok viacerých obyvateľov Detvy, nedokážeme spofahlivo identifikovať. Viaceré názvy označujú ten istý objekt – tento jav je prirodzeným vývinom pomenovaní. Pri porovnaní niektorých starších chotárných (terénnych) názvov nedokážu ani domáci obyvatelia s istotou povedať, kde sa takto pomenovaný objekt nachádza. Niektoré názvy, ktoré získali a zapísali K. A. Medvecký, sú pravdepodobne tzv. sociálne toponymá – sú to názvy, ktoré sa používajú alebo používali len v určitej sociálnej skupine (v rodine, medzi polovníkmi, drevorubačmi, výrobcami uhlia a pod.). Ludia, ktorí neboli členmi týchto skupín, tieto názvy bud nepoznali, alebo takto pomenovaný objekt volali ináč. Takéto chotárne názvy vznikali v minulosti, ale vznikajú aj v súčasnosti. Príkladom je niekoľko názvov, ktoré sme získali rozhovorom s obyvateľmi Detvy: *Očistcový bdn*² – bývalé strmé rúbanisko, ktoré sa zalesňalo a informátor³ namáhavú prácu žien charakterizoval slovami: „Ženy sa cítili ako v očistci, keď stade odišli.“; *Ostrihoňov pás* – pás lesa: „To sa rúbal volakedy dvanašt' rokov dozadu a zato, že to rúbal Ostrihoň, Jožko Ostrihoň – Babaj, tak sa to volá Ostrihoňov pás a každý to, ináč to nikto ani nenažve. Je to špecifický jeden pás vyrúbanej hory, nikto to ináč nenažve, len Ostrihoňov pás, lebo každý si to zapamätal, že to bola tažká robota a on to jednoducho dokázal.“; *Kde kone zapadali* – takto pomenované miesto charakterizoval informátor slovami: „Taká bahurina, kde išli povýše kolien do blata... každý si to zapamätal tam, že tam musel odopnúť tú fúru dreva za koňmi a kone museli samé vyjst, lebo by sa samé neboli odtiaľ dostali, lebo boli po bruchu v blate.“ Toponymá, ktoré mohla ovládať len určitá skupina ľudí alebo časť obyvateľov obce, mohol zapísat aj K. A. Medvecký. Predpokladáme, že názvy (podobu názvu nemeníme, nechávame ju takú, akú uvádzia K. A. Medvecký) – *Hore Jamou k Očovániu*, *Andalčovie vršky*, *Tále do Málińskiego chotára*, *Tále nad Kurčíkovú*, *Úzke*

Tále konča Zahumnia, Vyše hrobov pod Lažkom – získal od informátorov a ide o opisné vyjadrenie presnej polohy. Viaceré názovy pomenúva ten istý objekt, to svedčí o tom, že informátorov bolo viacero a názvy získaval postupne. Takéto „dvojice“ v niektorých prípadoch aj sám zapísal, že ide o rovnaký objekt – *Kožý chrbet* (*i Pod Kožý chrbet*), *Kucejka* (*i Kucejova dolina*), *Lipiny* (*i Lipinský vrštok*). Napríklad *Do Chvostiny* označuje ten istý objekt ako *Chvostina*, podobne *Baranova studňa* – *Baranovo*, *Do Čvikoty* – *Čvikota*, *Do Ježovej* – *Ježová*, *Na Jamu* – *Jama*, *Na Árendu* – *Árenda pri Pile*, *Na Mláky* – *Mláka*.

Pomenovania vrchov, lúk, stráni, dolfín, potokov je však staršie ako samotná história Detvy.⁴ Dôkazom toho sú názvy uvedené v prvej metácej osady r. 1653, ktoré vymedzovali hranice novozaloženej Detvy zo západu na hranici s dedinou Očová a mestečkom Veľká Slatina (dnes Zvolenská Slatina) – Nad Močidlá (*montis Nad Motsidla dicti*) – dnes Močidlianska skala, Perina (*mons Perina*), Na bielu studňu (*montes et colles na bielu sztudnu vocatos*) – dnes Biely vrch, Holý vrch (*montis Holi Wrch*) a vrch Siroň (*Szironia*). Tieto názvy sú však omnoho staršie a svedčia o strategickom význame lokality, v ktorej vznikla samotná Detva.

Medzi najzaujímavšie názvy detvianskeho chotára bezpochybne patrí názvy *Perina* a *Kalamárka*. Pomenovanie 597 metrov vysokého vrchu ležiaceho severozápadne od Detvy nemá nič spoločné s páperovou prikrývkou napriek tomu, že v tejto podobe je názov *Perina* štandardizovaný a zapísaný vo všetkých mapách (vodohospodárskych, základných, turistických či vojenských). Rovnakú podobu nachádzame aj na mape druhého vojenského mapovania z r. 1846. Pôvodné znenie tohto oronyma však muselo byť *Perin* a podľa viacerých názorov išlo o slovanské kultové miesto zasvätené najvyššiemu zo slovanských bohov – Perúnovi. M. Golema hovorí o motivácii indoeurópskym prídomovým menom *per(k/g)o/u-n-jo-, čo by sa dalo preložiť ako hora porastená dubovým lemom, pritahujuca blesky, inak povedané pozemské sídlo a kultové miesto v atmosfére pôsobiaceho slovanského boha hromu – Perúna.⁵ Ten istý autor zároveň pripomína, že „v jeho blízkosti je staré vyvýšené hradisko a zároveň monumentalný skalný útvar *Kalamárka* s dokázaným slovanským osídlením, ktoré za neznámych okolností zaniklo a vypomelo v 11. storočí.“⁶ Taktôľ motivovaných názvov vrchov (oronym) nachádzame u Slovanov pomerne hodne – v Macedónsku (*Peren*), v Bulharsku (*Pirin*), v Rusku (*Peryň*, *Peryňa*), v Poľsku (*Przegnia*), ale aj v Litve (*Perkūnija*), v Rakúsku (*Parndorf*). M. Golema dáva tiež kultové miesta (spolu s toponymami *Velestúr*, *Lavrín* a osadným názvom *Ihráč*) do súvislosti s pôvodným pohanským kultom, ktoré sa neskôr transformovali v zmenených politicko-náboženských podmienkach strednej Európy do pustovní. Cirkev sa totiž snažila „neutralizovať“ pôvodné pohanské kultové miesta kresťanskými kláštormi, prípadne pustovňami v horách. Tomuto by zodpovedal aj názov vrchu *Mních*, o ktorom Karol A. Medvecký píše, že „meno obdržal tento vrch údajne od mnícha, ktorý za prádavná tam mal svoje bydlisko, a či zrovna kláštor. Starci ešte ukazujú to miesto, pri veľkom žriedle, kde mal kedysi stáť ten kláštor. Aj Jánosík mal tam svoju, jatku. Cez Mních viedla kedysi cesta do Bzovskej Huty (v Novohrade). Kedysi bývaly tam vraj aj veľké jarmoky na statok.“⁷ Kultové miesto okolia *Periny*, či presnejšie *Perína*, podporuje aj nedaleké zaniknuté hradisko *Kalamárka*.

1 MEDVECKÝ, Karol Anton. *Detva : Monografia*. Ružomberok: Tlačou knihtlačiarne Karola Salvu, 1905, 330 s. + 15 s. príloh + 1 mapa.

2 Ide o skupinu tzv. pracovných sociálnych toponým.

3 Informátorom, ktorý nám poskytol veľmi cenný toponomastický materiál, bol Ivan Kopáčik (nar. 1964), za čo mu patrí naše podakovanie.

4 K historickému osídľovaniu Zvolenskej kotliny pozri napr. MACELOVÁ, Marta. *Slovenia vo Zvolenskej kotline*. Krakov: Wydawnictwo

Towarzystwa Słowaków w Polsce, 2013, 132 s.; MALINIÁK, Pavol. *Človek a krajina Zvolenskej kotliny v stredoveku*. Banská Bystrica: FHV UMB, 2009, 246 s.

5 GOLEMA, Martin. Liminárny prieskum, toponymia a stredoveká pohanská ekumenia v regióne Zvolenskej kotliny Perina, Velestúr, Ihráč, Kalamárka a Laurin. In *Acta Historica Neosolensis*, 12, 2009, s. 213-245.

6 GOLEMA, ref. 4, s. 217.

7 MEDVECKÝ, ref. 1, s. 17.

Doterajšie pokusy vysvetliť pôvod tohto názvu väčšinou skončili pri úvahách o motívacií osobným menom majiteľa – Kalamár, prípadne sa uvažovalo o tvare vrchu pripomínajúcom kalamár – nádobu na atrament. Významný slovenský jazykovedec a slavista Ján Stanislav vo svojich analýzach osídlenia slovenského juhu v stredoveku spomína osadu Kelemér a pôvod tohto názvu dáva do súvislosti so slovanským osobným menom *Kolomér* alebo *Kolimér*. Hláskový posun z pôvodnej podoby osobného mena do dnešnej madarskej podoby bol spôsobený adaptáciou hlások (predovšetkým hlások *a, ē*) a ich spätné prezentacie. Paralelu medzi názvom gemerskej osady Kelemér a vrchom Kalamárka si všimol M. Golema a zároveň upozornil na zloženie slovanské meno **Kolo-mirъ* – hlavne na jeho druhú časť (-mirъ) vo význame označenia kultového pohanského sveta ľudí ako opozície voči svetu nie-ľudí, sveta usporiadaneho voči svetu neusporiadanejmu, barbarskému. Na základe týchto úvah vyslovuje M. Golema názor, že toponymum Kalamárka „indikuje dôležitosť sakrálné zhromaždiško – hradisko organizovanej predkrestanskej a, preduhorskéj slovanskej pohanskej ekumény vo Zvolenskej kotline, spojené s výkonom dávnej prej funkcie indo-európskej náboženskej suverenity, presnejšie s jej, právnym pôtom.“⁹ Ďalším zaujímavým (a možno nie celkom jasným) názvom je pomenovanie časti Detvy – *Krné*¹⁰ (v miestnom nárečí *Krnô*). Forma názvu ukazuje, že ide o vztahové prídané meno stredného rodu, ktoré vyjadruje vlastnosť tejto časti územia. Mená, ktorých základom je časť *krn-* (príezvisko Krnáč, Krno, Krnčo, osada Korňa, Krnišov...) súvisia s praslovanským slovesom *kr̥n̥ti* vo význame skosit, skratiť, prídané meno *kr̥n̥ъ* znamenalo krátky, malý. V slovenských nárečiach sa tento slovný základ dochoval v slováčkach *krnáč* – krátke hrčovité drevo, ale aj kričky strom, *krnáčky* – krátke sance, *grňa* – hrčovitá pastierska palica, *grnáč* – hrčovité drevo z pnia stromu. Na základe týchto významových paralel môžeme teda vyslovíť názor, že názov *Krné* (*Krnô*) bolo motivované krátkostou pozemkov (prípadne skracovaním parceli¹¹). Pôvodnú motívaciu v súčasnom jazyku stratil názov *Pereš*. K. A. Medvecký k tomuto názvu uviedol vysvetľujúcu poznámku: „Novohradčania (Vongrádčania)“ dlho sa – vraj – pravotili s Detvami o majetok tohto vrška. Preto od „perešovať sa“ = *Pereš*.¹² Slovo *pereš* znamenalo v starej slovenčine súdny spor, rozopru, preto ľudia pomenovali časť, o ktorú sa viedli súdne spory – *Pereš*. So zánikom významu pôvodného slova, ktoré motivovalo toponymum, súvisí aj dnešný názov pasienka *Javorisko* – takáto podoba je uvedená na katastrálnej mape Detvy z roku 1998 aj v publikácii Geografické názvy okresu Zvolen.¹³ Správnu podobu však dochováva katastrálna mapa Detvy z roku 1884 – *Jarovisko* (*Jarovízko*). Názov *Jarovisko* vznikol zo všeobecného podstatného mena (apelatíva) – *jarovisko*, ktoré označovalo miesto, kam sa skoro na jar vyháňali ovce na pašu.

Chotárne názvy, ktoré analyzujeme v tejto kapitole, sme excerptovali z historickej katastrálnej mapy Detvy z roku 1884, druhou katastrálou mapou bola súčasná mapa z roku 1998, ale veľmi cenným zdrojom bola aj monografia K. A. Medveckého z roku 1905. Historické názvy uvádzame v takej podobe, ako boli uvedené v pramene. Časť názvov sme získali aj excerptiou nahrávok s miestnymi obyvateľmi Detvy. Vzhľadom na to, že toponymia Detvy predstavuje veľký súbor názvov a priestor monografie neumožňuje podrobne analyzovať

všetky názvy, pokúsime sa priblížiť motivačné faktory aspoň niekolkých názvov a (čiastočne) rozdeliť chotárne názvy z lexikálno-sémantickeho hľadiska.

Vo všeobecnosti platí, že najväčšia časť chotárnych názvov vznikla zo všeobecných podstatných men (apelatív). Ako sme už spominali, niektoré slová sa postupne vytrácajú z aktívnej slovnej zásoby jazyka a práve chotárne názvy (ale aj názvy riek, osád) dochovávajú starú lexiku a z miestnych názvov (toponymie) dokáže skúsený odborník „čítať“ dejiny osídľovania, spôsob získavania pôdy, činnosť človeka, druhy rastlín, ktoré sa pestovali a pod.

Niekedy však boli (zdanlivо) podobné názvy motivované úplne odlišnými apelatívmi – napríklad názov *Banisko* vzniklo zo slova *baňa* a súvisí s banskou činnosťou človeka a pomenovanie *Bániská* boli motivované apelatívom *baň* – rúbanisko (v toponymii Detvy je aj názov *Rubaň*). Pomenovanie *Slatina* – takmer 60 kilometrov dlhej rieky, ktorá odvádzá vodné toky aj z chotára Detvy, vzniklo z apelatíva *slatina*, ktoré označuje močaristé, bahnisté miesto s minerálnymi prameňmi. Názvy *Lúky*, *Polianky* majú spoločné to, že vznikli z apelatív označujúcich lúky – *polana* i *polianka* – lúka v lese, horská lúka. Niektoré chotárne názvy vyjadrujú spôsob obrábania pôdy alebo jej získavanie – názov *Lazy* vznikol z apelatíva *laz*, ktorý znamená pôdu získanú klčovaním, prípadne označuje sídlo alebo samotu v chotári; pôda, ktorá sa získala klčovaním (tzv. *čertentím*)¹⁴ sa označovala aj apelatívom *čiertaž*, ktoré sa stalo vlastným menom objektu *Čiertaž*; spôsob získavania pôdy tzv. *črchlením* (čršlením, kršlením), pri ktorom sa olípalá kôra na spodnej strane stromu, aby vyschol, motivoval pomenovanie *Črchla*; názov *Laštok* vznikol zo zdrobnenej podoby podstatného mena *laz* (*lažtek*), pričom prípona -ok je charakteristickou príponou juhovýchodnej stredoslovenskej nárečovej skupiny; toponymum *Prielohy* vzniklo z apelatíva *prieloh*, čo znamená úhor, zem ležiacu ladom; chotárne názov *Paseky* vznikol z apelatíva *paseka* – čistina, rúbanisko, ale v niektorých nárečiach ide aj o označenie hustého krovia; názov *Tále* vzniklo zo všeobecného podstatného mena *tal*, ktoré sa do slovenčiny dostalo z nemčiny (*der Teil* znamená časť, diel, dielec). Z toponyma *Úslň* vieme získať informáciu, že pomenúva miesto, na ktoré svieti slnko, t. z. n., že orientácia takto pomenovanej stráne musí byť na juh alebo juhozápad. Opačným prípadom je názov *Závadka*, ktoré označuje často zatienené miesto (od slovesa *zavadať*). Viaceré toponymá obsahujú pôvodnú slovnú zásobu, ktorá sa už aktívne nepoužíva a označovala geomorfologické tvary – *Priehybina* vznikla z apelatíva *priehybina*, ktoré označovalo horské sedlo, názov *Snohy* boli motivované starým podstatným menom *snoha*, ktoré pomenovalo vo všeobecnosti kopec, vršok. Motívacia názvu Holý vrch je jasná – ide o pomenovanie vrchu, ktorý nemá vegetáciu, je teda holý. Takéto názvy sú však časté v toponymii každej obce, pretože holé vrchy plníli dôležitú úlohu orientačného bodu, prípadne vytvárali hraničný bod dvoch chotárov. Prudký, strmý

8 STANISLAV, Ján. *Slovenský juh v stredoveku*. Zv. 1. 2. vydanie. Bratislava: Národné literárne centrum – Dom slovenskej literatúry, 1999, s. 362.

9 GOLEMA, ref. 4. s. 242–243.

10 K tomu pozri napr. BARABÁS, Ladislav. Pôvod názvu obcí Korňa a Karná. Dostupné na internete: <http://ladislavbarabas.blogspot.sk/2013/01/povod-nazvu-obci-korna-karna.html>, 2013.

11 Takúto motívaciu majú na Slovensku názvy *Kratiny*, *Krátčiny*, *Kračiny* a pod.

12 MEDVECKÝ, ref. 1, s. 18.

13 Geografické názvy okresu Zvolen. Bratislava: Úrad geodézie, kartografie a katastra Slovenskej republiky, 1993, s. 22.

14 O spôsoboch získavania pôdy a ich vplyvoch na slovenskú slovnú zásobu pozri napr. DORUĽA, Ján. *Tri kapitoly zo života slov*. Bratislava: Veda, vydavateľstvo SAV, 1993, 151 s.

HISTÓRIA A SÚČASNOSŤ

svah označovalo apelatívum *úplaz*, ktoré sa stalo východiskom pre toponymum *Upiaz*. Na označenie vrška či pahorkatiny sa v slovenskej slovnej zásobe využívalo aj (pôvodne rumunskej) apelatívum *magura* – to sa stalo základom pre názov *Magura*. Tento názov zároveň v sebe obsahuje informáciu, že ho sem priniesli valasi, podobne ako názov *Strunga*, ktoré vzniklo z apelatíva *strunga* označujúce ohradené miesto, kde sa doja ovce.

Častým motivantom chotárných názvov sú charakteristické rastliny, stromy, prípadne kultúrne (pestované) rastliny. Taktto boli motivované názvy *Bukovina* (podľa porastu *buka* – bot. *Fagus*), *Dúbrava* (*dub* – bot. *Quercus*), *Jaseňovský gruň* (podľa *jaseňa* – bot. *Fraxinus*, apelatívum *gruň* taktiež súvisí s valaskou kolonizáciou), *Javorinka* (*javor* – bot. *Acer*), *Jelšový potok* (podľa porastu *jelše* – bot. *Alnus*), *Breziny* (*breza* – bot. *Betula*), *Lipiny* (*lipa* – bot. *Tilia*), *Rakytné* (podľa *vŕby rakyty* – bot. *Salix carpea*), názvy *Trstendá* a *Trstený* vršok boli motivované porastom *trstiny* – vysoká vodná tráva, bot. *Saccharum*, názov *Ostrá lúka* bol motivovaný porastom *ostrike* – druh menej hodnotnej trávy – bot. *Carex*. Niektoré chotárne názvy môžu v sebe obsahovať informáciu o tom, čo sa tam pestuje (alebo pestovalo v minulosťi) – *Repiská* (podľa *repy* – bot. *Beta*), *Kapustinice* (podľa *kapusty obyčajnej* – bot. *Brassica oleracea*), *Hrachovisko* bolo motivované pestovaním *hrachu* – bot. *Pisum*.

Tak ako rastliny boli dôležitým motivačným faktorom, rovnako dôležitým motivantom bolo aj hospodárske využitie objektu. Označenie stavby, v ktorej sú umiestnené včely, má aj nárečové podoby *čelín*, *čelien* a toto apelatívum motivovalo pomenovanie objektov *Čeljen*, *Fridkov Čeljen* a *Ku Čeljenu*. Dôležitým miestom, kde sa namácal ľan alebo konope pred ďalším spracovaním, boli *Močidlá*. Pomenovanie strážneho vrchu *Varta* vychádza zo slovesa *vartovať* – strážiť. Svoju dôležitú funkciu tento vrch plnil hlavne v čase tureckých nájazdov, aby strážcovia zavčasu ohlásili bližiace sa nebezpečenstvo. Minulosť Detvy bola spojená aj s pálením drevného uhlia – miesto, kde sa takéto uhlie páilo, sa volá *Uhlisko*, plochy, ktoré zostali po spálení milierov, sa v náreči označujú ako *štete*, *štietie*, *štiate* a tieto apelatívá takisto motivovali chotárne názvy. V toponymii Detvy sme naznamenali názov *Rybárova štiet*. O mieste, kde sa skoro na jar vyháňali ovce (Jaroviská), sme sa už zmieňovali. Miesto, kde sa pásavali voly, obyvatelia Detvy nazvali *Voliarky*. Názov *Baranova studňa*, ktorý získal a zapísal K. A. Medvecký, vysvetluje slovami: „Kedysi Belkovcov baran nechcel – vraj – inde vodu piť, iba z tohto prameňa.“¹⁵

Viaceré názvy boli motivované kvalitou a zložením pôdy – *Čierne zeme* pomenovali úrodnú pôdu, *Hlinisko* zase tažkú hlinitú zem, názov *Piesť* bol motivovaný apelatívom *piesok*, *Sihla* pomenúva vlhké miesto, *Skaleneč* skalnaté podložie. V miestnom nárečí sa slovom žabica označuje kremeň, ktorý sa využíva pri výrobe skla – lokalita *Žabica* sa postupne stala osadou (dnes je súčasťou Detvianskej Huty). Objekt pomenovaný *Horná Žabica* bol v oblasti Dolného Krivca.

Tvar objektu (či už priamo alebo metaforicky) motivoval viacero chotárných názvov Detvy – *Chvostina* (z apelatíva *chvost*), *Pichľavý vrštek*, *Rohy*, názov *Kochlačka* bol motivovaný apelatívom *kochol* (aj *chochol*) – chumáč

(vlasov, srsti, peria a pod.), v tomto prípade malým porastom na vrchole kopca.

Dôležité objekty (či už svojím významom, polohou alebo velkosťou) sa často stávajú základnými orientátormi (tzv. relačnými objektami) a menšie (menej významné) objekty v ich blízkosti sa pomenúvajú pomocou lokalizácie k nim. Taktto vznikli chotárne názvy typu *Pod Breziny*, *Pod Bariačku*, *Nad Medokýšom*, *Nad mlynom*, *Pod Starým mlynom*, *Pod Petrovi*, *Vyše hrobow*, *Vyše mestečka*, *Vyše Kostolnej*, *Za Pôjdy*, *Za Nemeckou*, *Za Stožkom*, *K lipe*, *Pri kríži* atď. Názvy lokalizačného typu vznikajú aj pri odlišení dvoch pri sebe stojacich objektov – *Dolné lazy*, *Horné lazy*, *Dolná Liešna*, *Horná Liešna*, *Dolná Chapková*, *Horná Chapková*, *Dolný Pereš*, *Horný Pereš*, *Predná Kochlačka*, *Zadná Kochlačka*, *Predné močidlá*, *Zadné močidlá*.

Meno bývalého alebo súčasného majiteľa lúky, pozemku, hory... sa stáva takisto dôležitým motivantom jednotlivých chotárných názvov. Forma takto motivovaných topónym môže byť rôzna – v niektorých názvoch je zapisané meno majítela a apelatívne vyjadrenie charakteru objektu – *Adamov laz*, *Adamov vrch*, *Andačovia vršky*, *Budáčov vrch*, *Fajčíkov laz*, *Fangov vrch*, *Fekiačov kút*, *Fridkov Čeljen*, *Gajalov vrch*, *Halajov vrch*, *Kucejova dolina*, *Majerova skala*, *Packov vrch*, *Plenov laz*, *Raticov vrch*, *Ronkalího plocha*, *Rybárova štiet* atď. Niektoré obsahujú len meno majítela a druhý člen sa vypúšta (eliduje) – *Fangová*, *Haklová*, *Majerová*, *Petrová*, *Valušková*. Tretiu skupinu tvoria chotárne názvy, ktoré zachovávajú hovorovú podobu a vznikli príponou *-ka* k osobnému menu majítela objektu – *Bariačka*, *Krajniáčka*, *Kralička*, *Kucejka*. Vzácnosťou chotárných názvov, ktoré obsahujú meno majítelov, je to, že zároveň dochovávajú podoby mien (antroponymá) aj v období, keď už nositielia týchto mien v obci nežijú.

Neodmysliteľnou súčasťou topónymie obcí sú názvy motivované historickými udalostami, povestami a legendami. Nemusí však ísť o skutočnú motívaciu, ale ľudia sa snažia vysvetliť pôvod nejasných názvov, prípadne podporiť miestne tradície, folklór a podobne. Napríklad *Bratkovský most* vysvetluje K. A. Medvecký tvrdením, že na tomto meste „sa – dľa ľudových povestí – kedy siedala bratia lúčili, odtiaľ Bratkovský“. Jeden mal sa osadiť v Detve, druhý mal byť zakladateľom a menodajcom mesta Lučenca.¹⁶; názov vrchu *Katrúša* dával Medvecký do súvislosti s Jánošíkovou milou Katrušou, ktorú zhodili zo skaly pre jej neveru, podľa Medveckého na tejto skale je aj objekt pomenovaný ako *Zbojnícky tanec* a „na ňom kamenné sedadlá a zbojnícka pivnica, do ktorej zly duch nedopustí ľudom pristúpiť“¹⁷; *Turecký vrštek* charakterizuje Medvecký ako miesto, kde sa „kedy siedal krutý boj medzi Turky a Uhry. Padlých Turčínov pochovávali na Jasenovom, našich ale v cintoríne v mestečku. Historických dát o tom postrádame.“¹⁸ Chotárný názov *Jatka* (pôvodne *Zbojnícka jatka*) sme naznamenali pri terénnom výskume – informátor vysvetľoval pôvod názvu tým, že v lokalite sa našlo mnoho kostí zvierat, ktoré tam zabilí zbojníci.

Výskum chotárných názvov by mal byť v centre pozornosti ľudí, ktorí záleží na uchovávaní odkazu našich predkov a ktorí majú vztah k svojmu rodisku a rodnému kraju. Naši predkovia nám odkázali bohatstvo ducha, svojho umu a videnie i vnímanie sveta, v ktorom žili. Mnohé názvy v sebe uchovávajú lexiku, ktorá sa postupne vytráca z našej slovnej zásoby a spolu s folklórom tak tvorí žriedlo, ku ktorému je hodno sa vracat.

15 MEDVECKÝ, ref. 1, s. 15.

16 MEDVECKÝ, ref. 1, s. 15.

17 MEDVECKÝ, ref. 1, s. 16.

18 MEDVECKÝ, ref. 1, s. 19.